

DOI: 10.21005/pif.2022.52.E-02

WOODEN ORTHODOX CHURCHES OF GALICIA DREWNIANE CERKWIE GALICYI

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-0853-5312

Em. Prof. Politechniki Krakowskiej, Poland
Wydział Architektury

ABSTRACT

Since the end of the nineteenth century (i.e., for over 150 years), many studies that presented and analysed the structural systems and forms of wooden Orthodox churches. Various researchers classified and named elements and forms of these church buildings differently – especially so in the case of the individual parts of the churches. The author has investigated the structures and forms of wooden Orthodox Eastern Catholic churches since 1989. The research problem presented in this paper is architecture – the structure and form of Greek Catholic wooden churches that have survived their turbulent histories in Poland and Ukraine.

Key words: Greek Catholicism, wooden churches, wooden structures.

STRESZCZENIE

Od końca XIX wieku (czyli od ponad 150 lat) ukazało się wiele opracowań prezentujących i analizujących układy konstrukcyjne i formy cerkwi drewnianych. Poszczególni badacze różnie klasyfikowali i nazywali elementy i formy tych budowli sakralnych – szczególnie w przypadku poszczególnych części cerkwi. Autor zajmuje się konstrukcją i formami drewnianych cerkwi greckokatolickich od 1989 roku. Problemem badawczym przedstawionym w artykule jest architektura – budowa i forma drewnianych cerkwi greckokatolickich, które przetrwały burzliwą historię Polski i Ukrainy.

Słowa kluczowe: cerkwie drewniane, grekokatolicyzm, konstrukcje drewniane.

1. A LITTLE HISTORY: AN INTRODUCTION

Architect Tadeusz Obmiński a Professor of the Lviv University of Technology Faculty of Architecture – wrote in a report from a 1904 tour of the Art History investigation commission in Poland: ‘the Subcarpathian regions of present-day Galicia, both Western and Eastern, have been Christian around 870. The first apostles to these areas were to be Wiznog and Oslav, students of Cyril and Methodius, who had crossed the Carpathians, and began their mission at its northern slopes’ (Obmiński 1914).

Since the end of the nineteenth century (i.e., for over 150 years), many studies that presented and analysed the structural systems and forms of wooden Orthodox churches. Various researchers classified and named elements and forms of these church buildings differently – especially so in the case of the individual parts of the churches (Kurek 1997). Significant diversity is visible in canopy shapes – roofs, pyramid combination gables – *wierchy* (*verkh* in Ukrainian), oval, polygonal domes, top levels and galleries of bell towers. These elements define the external and internal impact of the tectonics of a given building. It allows it to be ‘assigned’ to the influence of a specific regional cultural circle, e.g., the Boykos, Lemkos, Hutsuls or Podlasie. This formation distinguishes these cultural groups from areas influenced by South Ruthenia, Moldavia and Hungary. A tripartite plan (sanctuary–nave–vestibule), which was subjected to small local modifications, e.g., by the addition of sacristies, pastophorions (the prothesis and the diakonikon) that abutted the sanctuary, vestibule, or the side chapels in the nave.

Fig. 1. A church map of Eastern Galicia developed by Ludwik Kolankowski and published in 1914 by the Krakow publishing house Świat Słowiański. Source: Provincial and Municipal Public Library in Bydgoszcz

Ryc. 1. Mapa kościelna Galicji Wschodniej opracowana przez Ludwika Kolankowskiego i opublikowana w 1914 r. przez krakowskie wydawnictwo Świat Słowiański. Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy

Fig. 2. An exemplary fragment of the church map of Eastern Galicia from 1914, with the marking of towns with Orthodox churches existing at that time (brown crosses) and churches (red crosses). Source: Provincial and Municipal Public Library in Bydgoszcz

Ryc. 2. Przykładowy fragment mapy kościelnej Galicji Wschodniej z 1914 r. z zaznaczeniem miejscowości z istniejącymi wówczas cerkwiemi (krzyżyki brązowe) oraz z kościołami (krzyżyki czerwone). Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy

2. STATE OF THE ART

Various researchers classified the forms of Orthodox church forms in different ways. Bogdan Janusz (Janusz 1912), by presenting the architecture of wooden Orthodox churches from the area around Lviv, distinguished two essential types: single- and three-dome churches. Tadeusz Obmiński (Obmiński 1914) supplemented his analyses with differences in the structural systems of

walls and roofing. He observed that log systems were used to erect both walls, barrel vaults and domes. He also speculated that these structural systems may have come to Ruthenia from countries near the Caucasus. He also saw the first religious buildings as defensive elements in their respective urban complexes. Due to the formation of a church's plan and massing, he distinguished several types of churches: a two-space, a three-space, a three-space and gallery, a through type (with a widened nave and vestibule), and a cross-shaped type – which developed via the addition of side wings to the nave. He placed Hutsul churches in this last group, as their floor plans were similar to the shape of the Greek cross. Typically, the point of intersection between the nave and transept was topped with a dome, while at times this was done using three domes placed along the 'holy axis' (E–W) – along the sanctuary(presbytery)–nave–vestibule line.

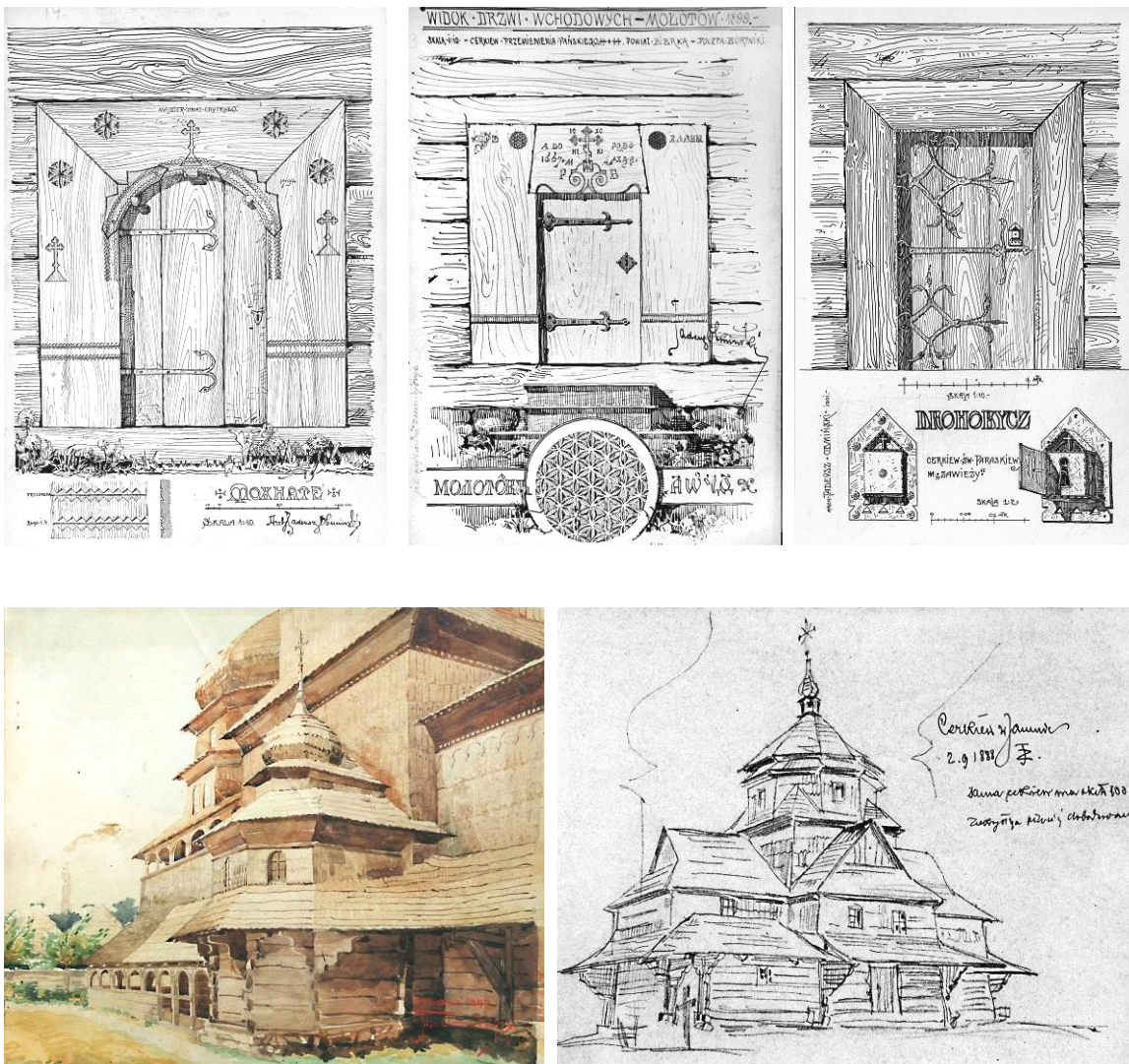

Fig. 3. An example of the church's inventory drawings and their elements made by Tadeusz Obmiński. Source: Reproductions of the author of the drawings from the archives of the Shevchenko Gaj Museum in Lviv

Ryc. 3. Przykład rysunków inwentaryzacyjnych cerkwi i ich elementów wykonanych przez Tadeusza Obmińskiego. Źródło: Reprodukcje autora rysunków z archiwum Muzeum Szewczenkij Gaj we Lwowie

Kazimierz Mokłowski observed that dome-equipped forms in Przemyskie and Samborskie had been disappearing, while Ruthenian (Galician) Orthodox churches – that consisted of a vestibule, main nave and an altar section, surrounded by spacious galleries – were strikingly different from Russian churches. Marian Sokołowski saw in Ruthenian Orthodox churches an older type, that was to predate the period of historical styles and present in our churches. He also admitted, that Byzantine masonry churches had been the prototype for small wooden churches. Zygmunt Gloger was of the opinion that the wooden architecture of Latin and Orthodox churches of Lithuanian Ruthenia showed no prior knowledge of Byzantine onion domes – they appeared later on the roofs of post-Uniate churches.

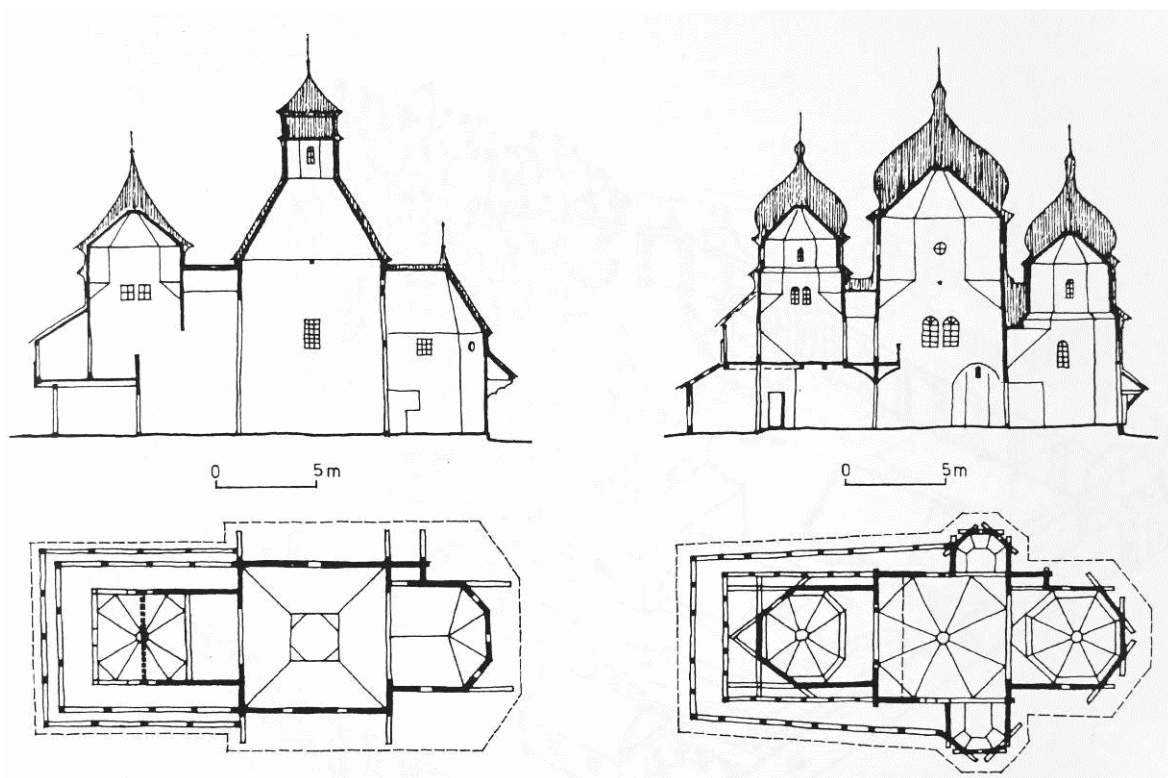

Fig. 4. Church of St. Cross and the Church of St. Jur (St. Georg) in Drohobycz presented by a contemporary Polish researcher based on an earlier study by Michał Dragan, according to: Brykowski 1995

Ryc. 4. Cerkiew Św. Krzyża i cerkiew Św. Jura w Drohobyczu prezentowane przez współczesnego badacza polskiego w oparciu o wcześniejsze opracowanie Michała Dragana, wg: Brykowski 1995

In a two-volume book on wooden Ukrainian Orthodox churches, Michał Dragan wrote of roof-type, verkh-type, tripartite, two-verkh type, tripartite three-verkh, five-verkh and nine-verkh churches. Here it should be noted that the classifications are types proposed by Dragan are too complicated and do not make it easier for researchers to decipher the structural systems and forms of Orthodox churches – the classifications and descriptions proposed by Obmiński, an architect researcher and professionally active designer, were clearer (Kurek 2018). Definitions of Lemko Orthodox churches proposed by Ryszard Brykowski (Brykowski 1986) were likewise complicated and unclear. He defined as many as five types or architectural variants – a north-western type, a southern type, a south-eastern type, and a late northern type. He traced the genesis of Ruthenian Orthodox churches from small provincial Byzantine churches. In terms of massing shape, he distinguished

two basic types: churches topped with pyramid domes and those topped with spherical domes (Brykowski 1995).

Jerzy Tur characterized Orthodox church architecture in Lemko and Boyko areas by referencing the cases of the church in Ulucz (traditionally presumed to be built ca. 1510, but dendrochronological studies pointed to 1659) and the bell tower in Dobra Szlachecka (ca. 1433, seventeenth century). He was of the opinion that the church with a nave topped by a four-sided ridge-beam dome had been widespread in the early seventeenth century and seen as typically in the initial period of Orthodox church construction in the area, giving rise to a range of alternatives and numerous variations stemming from natural development processes. He also noted that the variant with a polygonal top was related with a different type of church, in which the nave is topped by an eight-sided Byzantine-type ridge-beam dome without a drum. Franciszek Strzałko, who died outside of Poland, saw strong Moldavian influence in the churches of the Lower Beskids and Podolia. In Transcarpathia, he saw strong western (Hungarian) influences, especially in the tripartite layout, in the use of a log vault and eaves supported on protruding wall logs (*rysie*) and decorative porches and galleries above the vestibules – features that Latin churches did not possess. Wiktor Zin noted that many structural and formal elements encountered in Orthodox churches could be found in other buildings made of wood.

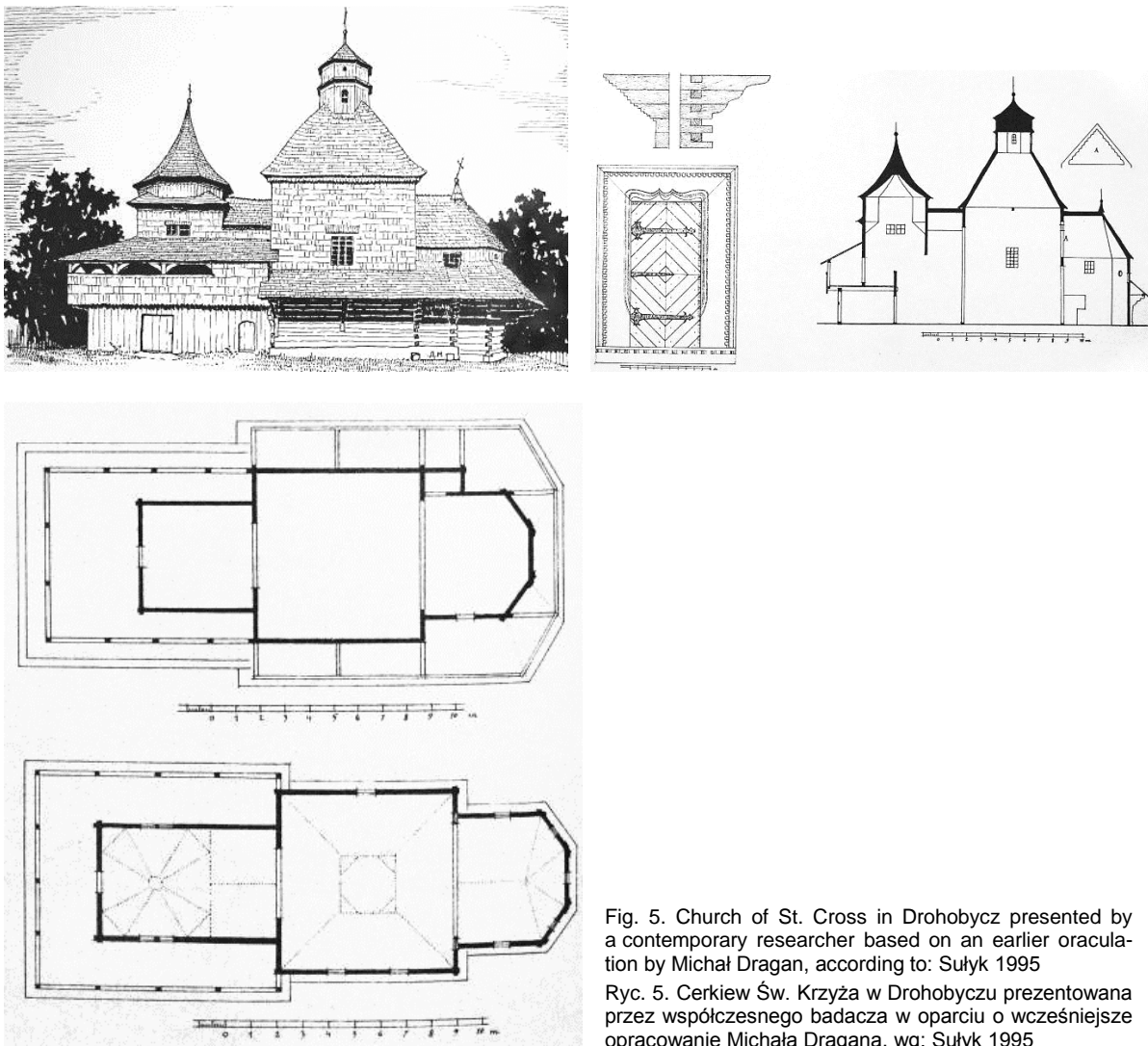

Fig. 5. Church of St. Cross in Drohobycz presented by a contemporary researcher based on an earlier oraculation by Michał Dragan, according to: Sułyk 1995

Ryc. 5. Cerkiew Św. Krzyża w Drohobyczu prezentowana przez współczesnego badacza w oparciu o wcześniejsze opracowanie Michała Dragana, wg: Sułyk 1995

Roman Sulyk tied the development wooden church architecture during the Christianisation of present-day Ukraine with the development of wooden architecture in Europe and demonstrated their shared spatial structure outline. The wooden Orthodox churches of present-day Ukrainian lands from the twelfth and thirteenth century occupy an important position in Western-European wooden church architecture. Their traces were found underneath the walls of later masonry buildings. The plans of the earliest, single-space churches referenced masonry rotundas. It was quite a common phenomenon at the time. Later (twelfth, thirteenth century), bipartite and later a tripartite plans – with three masses (between the fifteenth and the seventeenth century). A type with one dome above the nave or two domes – above the sanctuary and nave – became common. Regional variations emerged in lands inhabited by the Lemkos, Boykos, Hutsuls and in Bukovina (roof churches), in Polesia and Volhynia. Later, free-standing bell towers referenced the wooden Roman-period siege towers (Sulyk 1996).

Iwan Mohytycz, while investigating traditions and borrowed elements in the Orthodox churches of western areas of Ukraine, saw the 'five-wall' church type as the oldest, which in Galicia and Volhynia dated back to between the eleventh and thirteenth centuries. Christianisation that progressed from Great Moravia led to the spread of independent local architectural tradition, which also drew on southern and western models of masonry and wooden architecture. As a result, folk tradition elements survived in architecture. Between the eighteenth and the early nineteenth century, many Orthodox churches were remodelled or altered. Areas in the Russian partitions were subjected to the application of Russian patterns. In areas inhabited by Lemkos, remodelling projects were carried out due to demands by the Catholic Church, and only the Orthodox churches of Galicia retained their old, traditional forms. Mohytycz, based on the previous state of the art, traced Ukrainian folk architecture to the period of the Kyivan Rus' (Mohytycz 2001). However, today it seems that this generalisation went a little too far.

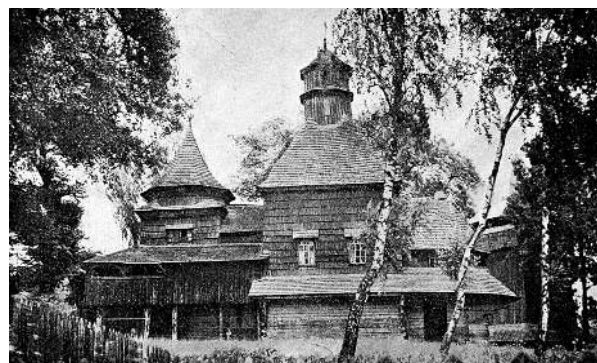

Fig. 6. Church of St. of the Cross in Drohobych (1661) on an archival photograph from the 19th/20th century. Source: Drohobycz

Ryc. 6. Cerkiew Św. Krzyża w Drohobyczu (1661) na archiwalnej fotografii z XIX/XX w. Źródło: Drohobycz

Fig. 7a. Church of St. Jur (George) in Drohobych - view from the bell tower and the interior with the iconostasis. Source: photo author

Ryc. 7a. Cerkiew Św. Jura (Jerzego) w Drohobyczu – widok z dzwonnicy oraz wnętrze z ikonostasem. Źródło: fot. autor

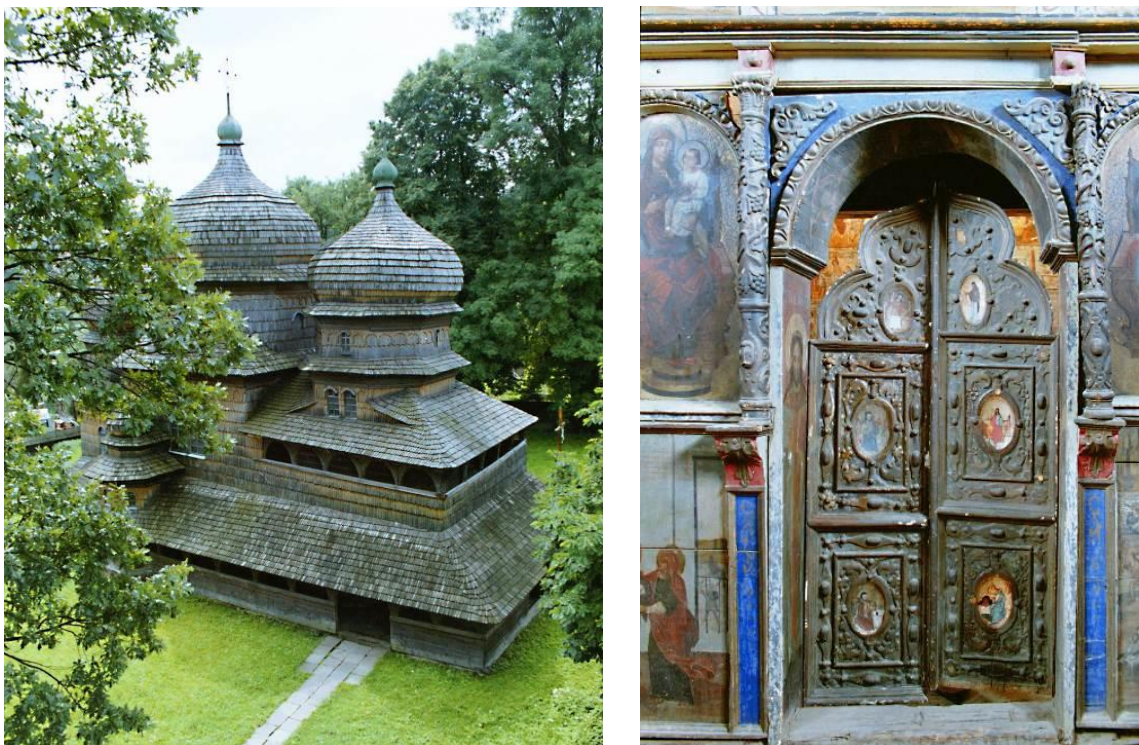

Fig. 7b. Church of St. Jur (George) in Drohobych - view from the bell tower and the interior with the iconostasis. Source: photo author

Ryc. 7b. Cerkiew Św. Jura (Jerzego) w Drohobyczu – widok z dzwonnicy oraz wnętrze z ikonostasem. Źródło: fot. autor

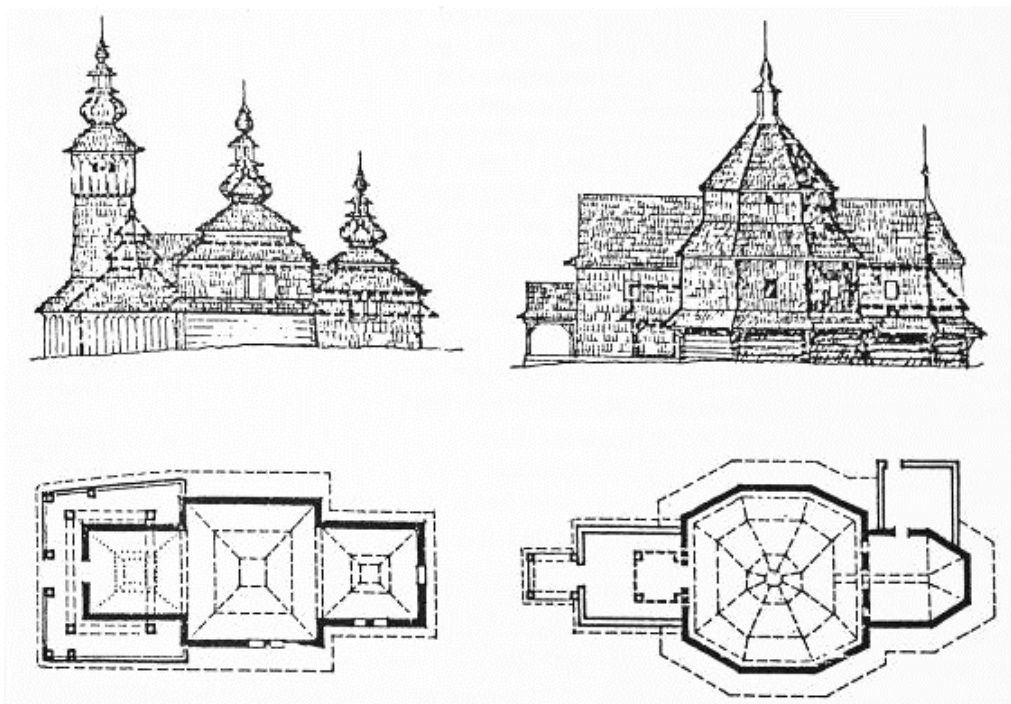

Fig. 6a. Examples of expansion of church buildings in the 18th and 19th centuries. Source: Mohytcz 2001

Ryc. 6a. Przykłady rozbudowy budynków cerkiewnych w XVIII i XIX wieku. Źródło: Mohytcz 2001

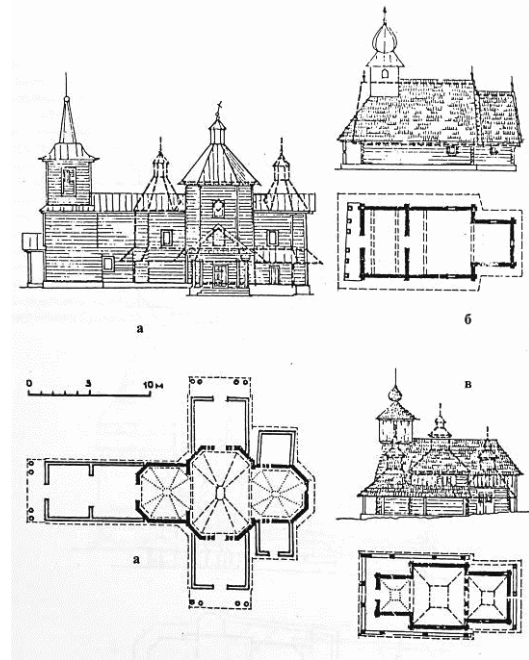

Fig. 6b. Examples of expansion of church buildings in the 18th and 19th centuries. Source: Mohitych 2001
 Ryc. 6b. Przykłady rozbudowy budynków cerkiewnych w XVIII i XIX wieku. Źródło: Mohytcz 2001

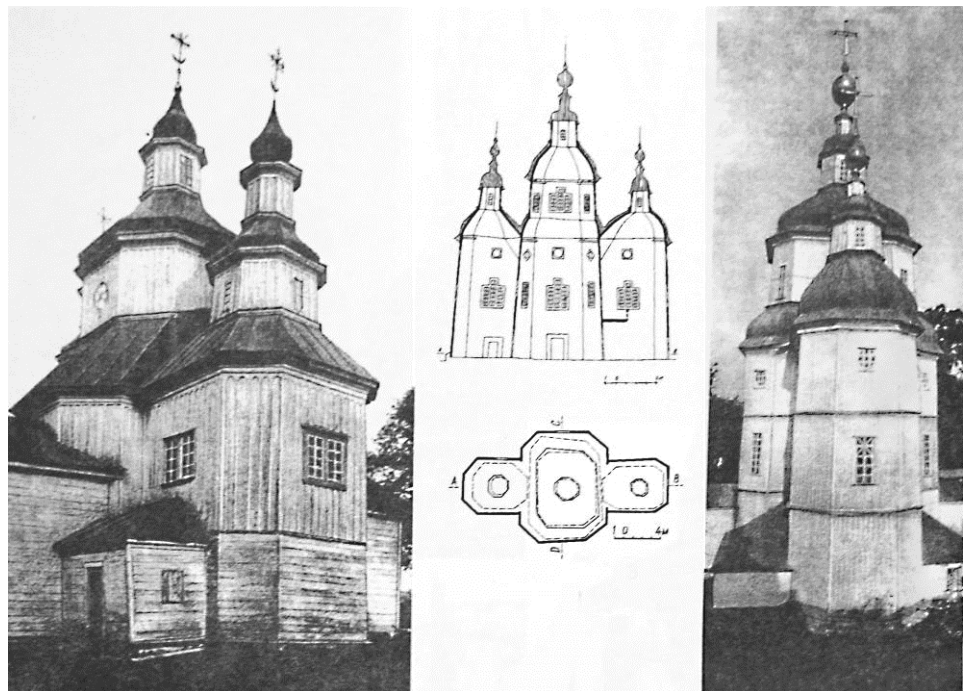

Fig. 7. The churches of eastern Ukraine are distinguished from the churches of Galicia by their slender silhouette and greater upward convergence of the walls. Source: drawings and photo after: Patriarch 1998
 Ryc. 7. Cerkwie wschodniej Ukrainy odróżniają się od cerkwi Galicyjskich wysmukłą sylwetką i większą zbieżnością ścian ku górze. Źródło: rysunki i fot. za: Patriarch 1998/

In Wasyl Slobodian's view, small rural Orthodox churches were built from widely available and cheap material – namely wood. Orthodox churches in wealthier cities or in monasteries were built using stone or brick. However, buildings with masonry altars (presbyteries? – Chyrowa), or masonry sacristies (Zhovkva) did sporadically appear (Slobodian 1996). It should be noted that Doctor

Slobodian greatly contributed to documenting the history of wooden Orthodox churches of former Eastern Galicia, or present-day Western Ukraine – he compiled the so-called 'Catalogue of surviving wooden Orthodox churches in ethnically Ukrainian lands' (Slobodian 1996).

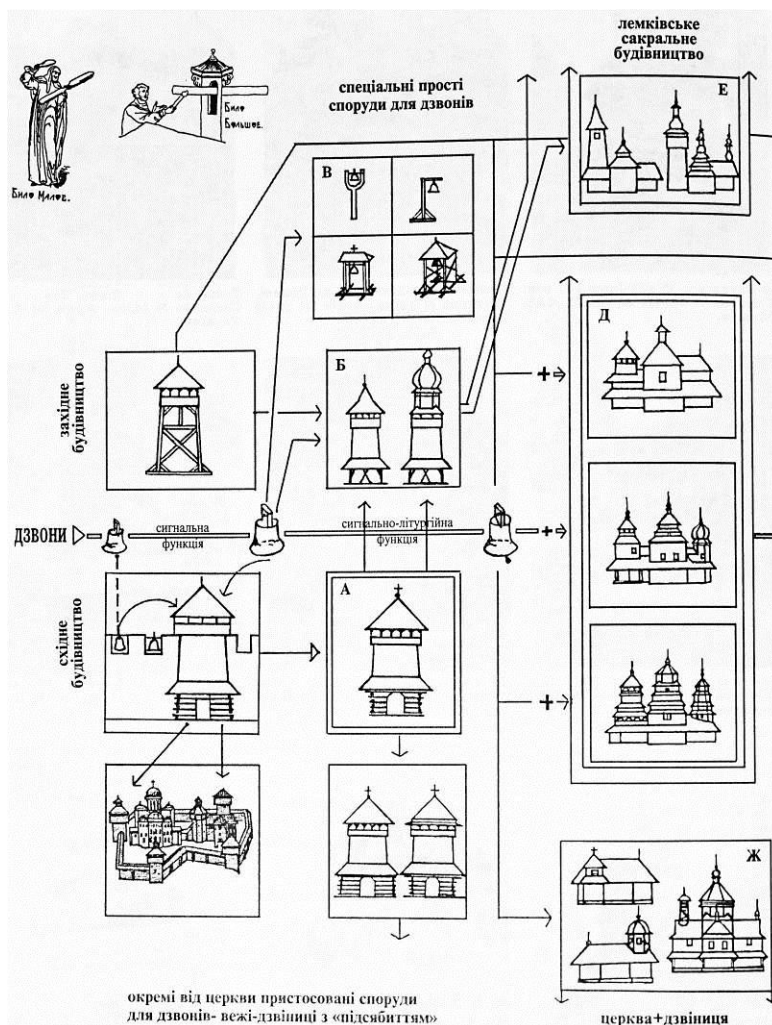

Fig. 8. An example (fragment/) of an analysis of the forms of church bell towers depending on the type of forms of the church building. Source: according to Taras. 2000

Ryc. 8. Przykład (fragment) analizy form dzwonnicy cerkiewnych w zależności od typu form budynku cerkiewnego. Źródło: wg. Taras. 2000

3. METHOD, CONCLUSIONS

The author has investigated the structures and forms of wooden Orthodox Eastern Catholic churches since 1989, when together with a group of students of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology he engaged in the architectural surveying of the wooden Orthodox church in Mięszysz Stary (Subcarpathian Voivodeship). Seeing as the problem of wooden post-Ukrainian-Ruthenian churches had been poorly researched, the author began their exploration and investigation – initially in southeast Poland, and since 1996 also in West Ukraine. Initially, the research concerned Orthodox church buildings and later extended to the structural systems and forms of wooden bell towers that accompany those churches.

Fig. 9. In the years 1996-2002, the author, together with subsequent groups of students of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology, ran 2-week science camps in Ukraine. During the tours of the area, several dozen churches and bell towers were inventoried and the existing state of about 250 objects was photographically documented. Source: photo author

Ryc. 9. Autor w latach 1996-2002, wraz z kolejnymi grupami studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, prowadził 2-tygodniowe obozy naukowe na Ukrainie. W trakcie objazdów terenu zinventaryzowano kilkadziesiąt cerkwi i dzwonnicy oraz udokumentowano fotograficznie stan istniejący ponad 250 obiektów. Źródło: fot. autora

The research problem presented in this paper is architecture – the structure and form of Greek Catholic wooden churches that have survived their turbulent histories in Poland and Ukraine. After the Second World War, many of them were left unmaintained, while some have decayed. This is why it became crucial to architecturally document their massings, spatial structures and structural systems using drawings and photographs. The research methods used included observation, surveying documentation, critical source analysis and general comparative metaanalysis – also in relation to the tradition of wooden architecture in Europe. Investigating available historical sources, both written and illustrative, was an important element of the research. The initial research hypoth-

eses were developed and verified in the analyses and conclusions presented primarily in the works *Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyń Kościoła Wschodniego na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego* and *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*. Study tours to Ukraine that expanded the research and comparison perspective greatly were immensely important. Furthermore, trips to Slovakia, Scandinavia, Great Britain, Germany and France enabled situating the comparative studies against the background of European wooden architecture.

Fig. 9. In some buildings there are inscriptions commemorating the construction or renovation of the church. Source: photo author

Ryc. 8. W niektórych obiektach zachowały się napisy upamiętniające budowę lub remont cerkwi. Źródło: fot. autor

Fig. 10. The forms of wooden churches in Western Ukraine are extremely diverse in individual regions, such as: Bojkowszczyzna, Hutsulszczyzna, Bukowina, Wołyń or Polesie. There are also different forms within one region. Source: photo author

Ryc. 10. Formy drewnianych cerkwi Ukrainy Zachodniej są niezwykle zróżnicowane w poszczególnych regionach jak: Bojkowszczyzna, Huculszczyzna, Bukowina, Wołyń czy Polesie. Również w obrębie jednego regionu występują różne formy. Źródło: fot. autora

The ethnic and cultural conglomerate of the territories of the former Eastern Galicia – the present-day Polish–Ukrainian borderland – resulted in a great wealth of forms of the Orthodox churches built here.

Although wooden architecture, by its very nature (material specificity and carpentry traditions) is conservative, in the area investigated this architecture demonstrated its great strength and vitality in immensely varied forms and structures. Their interiors formed a proper atmosphere and mood for contemplation and experiencing the Divine Mysteries in the relationship between man and the sacred.

Fig. 11. Sunset in the Ukrainian Carpathians. Source: fot. autor 1996
 Ryc. 11. Zachód słońca w ukraińskich Karpatach. Źródło: fot. autor 1996

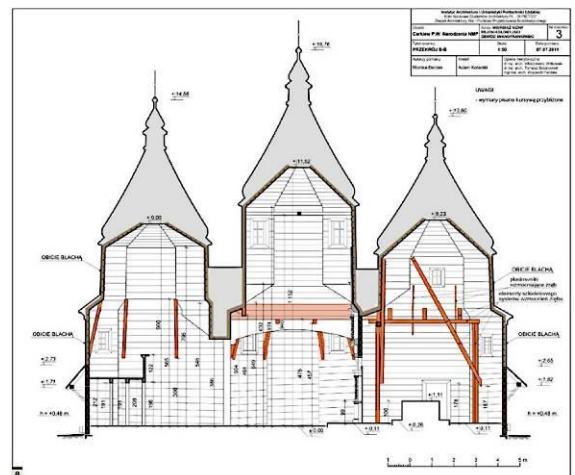
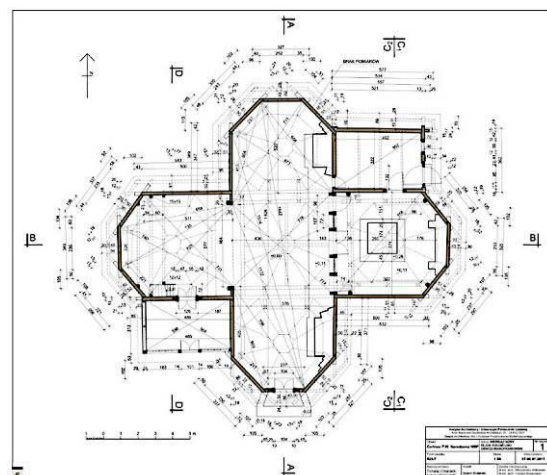
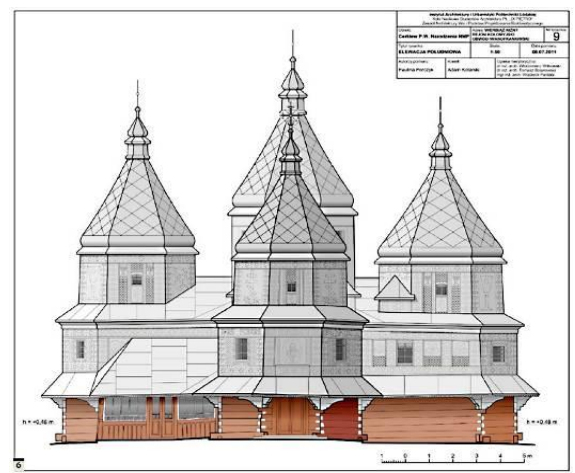

Fig. 12. An example of an inventory of the Hutsul church from Wierbiaż Niżny (UA) from 1808, prepared by students of the Faculty of Architecture of the Lodz University of Technology under the supervision of Dr. Włodzimierz Witkowski. Source: Witkowski 2014
 Ryc. 12. Przykład inwentaryzacji cerkwi huculskiej z Wierbiaża Niżnego (UA) z 1808 r., opracowanej przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Łódzkiej pod kierunkiem dr Włodzimierza Witkowskiego. Źródło: Witkowski 2014

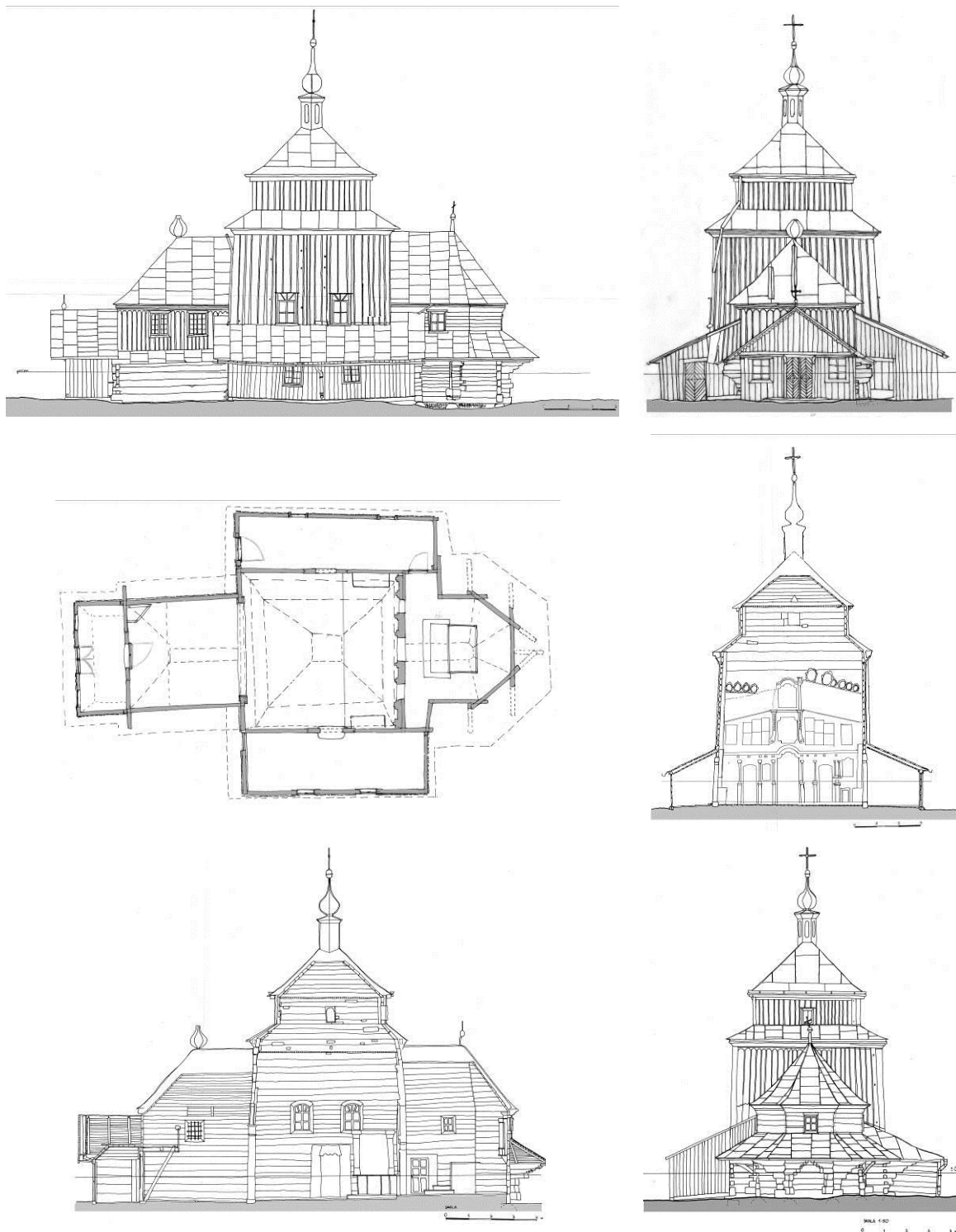

Fig. 13. An example of an architectural inventory of an Orthodox church built in 1684 in Czerniawka near Lubaczów, moved in 1796 to Leżachów (PL). The drawings were developed by members of the Student Scientific Circle from the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology, under the supervision of Prof. PK Jan Kurek. Source: author's archive
 Ryc. 13. Przykład inwentaryzacji architektonicznej cerkwi zbudowanej w 1684 r. w Czerniawce k. Lubaczowa, przeniesionej w 1796 r. do Leżachowa (PL). Rysunki opracowali członkowie Studenckiego Koła Naukowego z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, pod kierunkiem prof. PK Jana Kurka. Źródło: archiwum autora

Fig. 14. The wooden churches of the former Eastern Galicia present a great variety of forms depending on the region and the period of their creation. Source: photo author, late 20th century

Ryc. 14. Drewniane cerkwie dawnej Galicji Wschodniej prezentują wielkie zróżnicowanie form w zależności od regionu oraz okresu powstania. Źródło: fot. autor, koniec XX wieku

Fig. 15. With larger spans of the nave covers, its structure requires the introduction of additional structural reinforcements. Source: photo author

Ryc. 15. Przy większych rozpiętościach przykryć nawy, jej struktura wymaga wprowadzenie dodatkowych wzmocnień konstrukcyjnych. Źródło: fot. autor

Fig. 16. The architectural enrichment of the forms of the wooden structures of the Orthodox church are often the protruding beams of the walls supporting the roofs - their forms vary depending on the local building traditions. Source: photo author

Ryc. 16. Architektonicznym wzbogaceniem form drewnianych konstrukcji cerkwi często są wysunięte belki ścian wspierające dachy – mają one zróżnicowane formy w zależności od miejscowych tradycji budowlanych. Źródło: fot. autor

Fig. 17. In the foothill region of the Carpathians, until the end of the 20th century Orthodox churches were built according to traditional structural and formal patterns – e.g. in Wolosianka. Source: photo author 1996

Ryc. 17. W regionie podgórskim Karpat jeszcze do końca XX w. budowano cerkwie wg. tradycyjnych wzorów konstrukcyjnych i formalnych – np. w Wolosiance. Źródło: fot. autor 1996

DREWNIANE CERKWIE GALICYI

1. NIECO HISTORII – WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ

Jak pisze architekt Tadeusz Obmiński – profesor Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej – w sprawozdaniu z wycieczki Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce, odbytej w 1904 roku: „okolice podkarpackie dzisiejszej Galicyi, tak zachodniej jako też i wschodniej, były chrześcijańskie około r. 870 (...) Pierwszymi apostołami tych okolic mieli być uczniowie Cyryla i Metodego, Wiznog i Oslaw, którzy przeszedłszy Karpaty, u północnych ich stoków rozpoczęli swoje misje” (Obmiński 1914).

Od końca II poł. XIX wieku (tj. od ponad 150 lat) powstało wiele prac prezentujących i analizujących konstrukcje i formy drewnianych cerkwi. Różni badacze różnie nazywali i klasyfikowali elementy oraz formy budynków cerkiewnych – zwłaszcza przekryć i zwieńczeń poszczególnych części cerkwi (Kurek 1997). Duże zróżnicowanie widoczne jest w kształtach przekryć – dachy, piramidalne łamane szczyty-wierchy (ukr. *werch*), obłe w formach wieloboczne kopuły, izbice i galerie wież-dzwonnic. Elementy te decydują o zewnętrznym oraz wewnętrznym oddziaływaniu tektoniki form danego obiektu. Pozwala to na „przypisanie” go wpływom określonego, regionalnego kręgu kulturowego – np. Bojków, Łemków, Hucułów czy Podlasia. Uformowanie to odróżnia wspomniane grupy kulturowe od terenów podlegających wpływom Rusi Południowej, Mołdawii oraz Węgier. Powszeczne jest tu występowanie na badanym terenie planu trójdzielnego (sanktuarium-nawa-babiniec), podlegającego nieznacznym miejscowym modyfikacjom np. przez dodanie zakrystii, pastoforiów (*prothesis i diakonikon*) przylegających do sanktuarium, kruchty, lub kaplic bocznych w nawie.

2. CHARAKTERYSTYKA STANU BADAŃ

Poszczególni badacze różnie klasyfikowali obserwowane formy brył cerkiewnych. I tak Bohdan Janusz (Janusz 1912), prezentując architekturę drewnianych cerkwi w okolicach Lwowa, rozróżniał dwa podstawowe typy: jednobaniaste i trójbaniaste. Tadeusz Obmiński (Obmiński 1914) uzupełniał swoje analizy o różnice w konstrukcji ścian i przykryć. Stwierdzał m.in. że, oprócz ścian systemem węglowym, wykonywano tym systemem sklepienia kolebkowe oraz kopuły. Przypuszczał iż konstrukcje te przeniknęły na Ruś z krajów przykawkazkich. Uważał także, że pierwsze budowle sakralne były także elementami obronnymi poszczególnych zespołów urbanistycznych. Z uwagi na uformowanie planu i bryły cerkiewnej wyróżniał przy kilka typów cerkwi: dwuizbowy, trójizbowy, trójizbowy z galerią, przejściowy (z rozszerzeniem nawy i babińca) oraz typ krzyżowy – wykształcony przez dodanie do nawy ramion bocznych. W tej ostatniej grupie umieszczał cerkwie huculskie, zbliżone kształtem rzutu do planu krzyża greckiego. Zwykle skrzyżowanie nawy i transeptu wieńczone było kopułą, czasem były to trzy kopuły rozmieszczone na linii „osi świętej” (W-Z) – sanktuarium (prezbiterium)-nawa-babiniec.

Kazimierz Mokłowski zauważa, że formy kopułowe w przemyskim i samborskim zanikają, a cerkwie ruskie (galicyjskie) – złożone z babińca, nawy głównej i części ołtarzowej, otoczone przejrzystymi gankami – stanowczo różnią się od cerkwi rosyjskich. Marian Sokołowski widział w cerkwiach rusińskich typ starszy, niejako poprzedzający okres stylów historycznych, obecny w naszych kościołach. Przyznawał także, że prototypem cerkiewek drewnianych były niezapreczenie bizantyńskie cerkwie murowane. Zygmunt Gloger zaś uważa, że budownictwo drzewne kościołów i cerkwi Rusi Litewskiej nie znało dawniej bizantyńskich kopuł baniastych – pojawiły się one później na dachach cerkwi pounickich.

Michał Dragan w dwutomowym opracowaniu nt. drewnianych cerkwi ukraińskich pisze o cerkwiach: dachowych, wierzchowych, trójdzielnych dwuwierzchowych, trójdzielnych trójwierzchowych, pięciowierzchowych i dziewięciowierzchowych. Trzeba tu zauważyć, że klasyfikacje i typy proponowane przez Dragana są zbyt skomplikowane, nie ułatwiają badaczom odczytania konstrukcji i form cerkiewnych – przejrzystsze były tu podziały i opisy przyjęte przez Obmińskiego – architekta badacza i praktyka-projektanta (Kurek 2018). Podobnie skomplikowane i nieprzejrzyste są definicje typów form cerkwi przyjęte dla cerkwi łemkowskich przez Ryszarda Brykowskiego

(Brykowski 1986), który zdefiniował aż pięć typów – wariantów architektonicznych – tj.: północno-zachodni, południowy, południowo-wschodni oraz północnoschylkowy. Genezę drewnianej cerkwi ruskiej wywodzi z prowincjonalnych, niewielkich kościołów bizantyjskich. Pod względem ukształtowania bryły rozróżnił dwa podstawowe typy: cerkwie zwieńczone kopułami namiotowymi lub kopułami sferycznymi (Brykowski 1995).

Jerzy Tur charakteryzując architekturę cerkiewną na terenach łemkowskich i Bojkowskich, przywołując przykłady cerkwi w Uluczu (wg. trad. ok. 1510, a wg. badań dendrochronologicznych w 1659 r.) i dzwonnicy w Dobrej Szlacheckiej (ok. 1433 XVII w.) sądzi, że cerkiew z nawą zwieńczoną czworoboczną kopułą ślegową była w początku XVII wieku powszechna i typowa w początkowym okresie rozwoju budownictwa cerkiewnego na tym terenie, dając początek kilku wariantom i licznym odmianom, wynikającym z naturalnych procesów rozwojowych. Zauważył też, że wariant z zakończeniem poligonalnym spokrewniony jest z innym typem cerkwi, w którym nawa zwieńczona jest ślegową kopułą ośmioboczną typu bizantyjskiego – tzn. bez tamburu. Zmarły na obczyźnie Franciszek Strzałko w cerkwiach Beskidu Niskiego i Podola dopatruje się silnych wpływów mołdawskich. Na Zakarpaciu widzi zaś silne wpływy zachodnie (węgierskie) – zwłaszcza w trójdzielnym układzie, w stosowaniu zrębowego sklepienia, w okapie wspartym na wypustach belek ściennych (rysie) oraz w ozdobnych gankach i galeryjkach nad przedsionkami, których to cech nie miały kościoły. Wiktor Zin zwracał zaś uwagę, że wiele elementów konstrukcyjnych i formalnych, jakie spotykamy w cerkwiach, znaleźć można także w innych budynkach wznoszonych z drewna.

Roman Sułyk rozwój budownictwa drewnianych świątyń czasie chrystianizacji ziem obecnej Ukrainy wiąże z rozwojem budownictwa drewnianego Europy i wykazuje z nim wspólny rys struktury przestrzennej. Drewniane cerkwie ziem ukraińskich XII-XIII stulecia zajmuje ważne miejsce w zachodnioeuropejskim budownictwie drewnianych świątyń. Ich ślady odnajdowane są pod ścianami późniejszych budowli murowanych. Plany najwcześniejszych jednoprzestrzennych świątyń nawiązywały do rotund murowanych. Było to wówczas dość powszechne zjawisko. Następnie (XII-XIII w.) upowszechnił się plan dwudzielny i a później trójdzielny – trójzrębowy (XV-XVII w.). Powszechny był typ z jedną kopułą nad nawą bądź z dwoma kopułami – nad sanktuarium i nawą. Odmiany regionalne powstawały na Łemkowszczyźnie, Bojkowszczyźnie, Bukowinie (cerkwie dachowe), Huculszczyźnie, Polesiu i Wołyniu. Późniejsze zaś wolnostojące dzwonnice nawiązywały do drewnianych wież obelężniczych czasów rzymskich (Sułyk 1996).

Iwan Mohytycz badając tradycje i zapożyczenia w architekturze cerkiewnej zachodnich regionów Ukrainy za najstarszy typ cerkwi uznaje typ „pięćścienny”, sięgający w Galicji i na Wołyniu XI-XIII w. Postępująca z Moraw Wielkich chrystianizacja upowszechniła samodzielną lokalną tradycję architektoniczną, korzystającą jednocześnie z południowych i zachodnich wzorców budownictwa murowanego i drewnianego. W efekcie zachowane zostały elementy tradycji ludowej w budownictwie. W wiekach XVIII do początku XIX wiele cerkwi przebudowano bądź zmieniono. Na terenach pod zaborem rosyjskim nakazano aplikację wzorników rosyjskich. Na Łemkowszczyźnie przebudowy odbyły się na żądanie kościoła katolickiego i jedynie cerkwie w Galicji zachowały stare, tradycyjne kształty. Mohytycz, opierając się na dotychczasowym stanie badań, wywodzi ukraińskie budownictwo ludowe z czasów Rusi Kijowskiej (Mohytycz 2001). Dziś wydaje się jednak, że uogólnienie to idzie jednak nieco zbyt daleko...

Zdaniem Wasyla Slobodiana niewielkie cerkiewki wiejskie budowane były z powszechnie dostępnego i taniego budulca tj. z drewna. Cerkwie w bogatszych miastach lub w klasztorach wznoszono z kamienia lub cegły. Sporadycznie jednak pojawiały się budowle z murowanymi ołtarzami (prezbiteriami? – Chyrowa), lub z murowanymi zakrystiami (Żółkiew) (Slobodian 1996). Trzeba zauważyć, że dr Slobodian jest wielce zasłużony w dokumentowaniu m.in. historii drewnianych cerkwi dawnej Galicji Wschodniej, czyli obecnej Ukrainy Zachodniej – m.in. opracował tzw. „Katalog zachowanych drewnianych cerkwi na ziemiach etnicznie ukraińskich” (Slobodian 1996).

3. METODA BADAWCZA, WNIOSKI

Autor zajmuje się problematyką budowy – konstrukcji i form drewnianych świątyń katolickich obrządku wschodniego od roku 1989, kiedy to wraz z grupą studentów Wydziału Architektury Poli-

techniki Krakowskiej podjął się opracowania inwentaryzacji architektonicznej drewnianej cerkwi w Miękiszu Starym (podkarpackie). Widząc, że problematyka drewnianych świątyń po ukraińskich – rusińskich jest jeszcze mało znana, podjął się ich pogłębienia i uszczegółowienia – początkowo na terenie Polski południowo-wschodniej, a od 1996 roku na Ukrainie zachodniej. Początkowo badania dotyczyły budynków cerkwi, a następnie objęły także konstrukcje i formy drewnianych dzwonnicy towarzyszących cerkwiom.

Problemem badawczym stała się architektura – konstrukcja i forma drewnianych świątyń greckokatolickich jakie przetrwały dramatyczne koleje ich losów w Polsce i na Ukrainie. Po drugiej wojnie światowej wiele z nich pozbawiono opieki, a część z nich uległa degradacji. Dlatego niezwykle ważnym stało się udokumentowanie architektoniczne w rysunkach i fotografiach ich sylwetek, struktury przestrzennej i konstrukcji. Zastosowane metody badawcze to obserwacja, dokumentacja pomiarowa, analiza krytyczna źródeł i ogólna metaanaliza porównawcza – także w odniesieniu do tradycji architektury drewnianej Europy. Ważnym elementem badań było poznanie dostępnych źródeł historycznych – tak w warstwie ilustracyjnej jak i źródeł pisanych. Przyjęte wstępne hipotezy badawcze znalazły rozwinięcie i potwierdzenie w analizach i wnioskach przedstawiony przede wszystkim w dwóch opracowaniach: „*Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyń Kościoła Wschodniego na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego*” oraz w pracy „*Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*”. Niezwykle ważne były wyjazdy studialne na Ukrainę, poszerzające perspektywę badawczą i porównawczą. Nadto wyjazdy na Słowację, do Skandynawii, Anglii, Niemiec i Francji umożliwiły usytuowanie prowadzonych badań porównawczych na tle architektury drewnianej Europy.

Etniczny i kulturowy konglomerat terenów dawnej Galicji Wschodniej – tj. obecnego Polsko-Ukraińskiego pogranicza – owocował wielkim bogactwem form budowanych tu drewnianych cerkwi. Chociaż budownictwo z drewna, z samej swej natury (specyfika materiału i tradycje ciesiołki), jest zachowawcze, to jednak architektura ta na badanym terenie ukazała swą wielką siłę i witalność w niezwykle zróżnicowanych formach i konstrukcjach. Kreowane wnętrza tworzyły zaś właściwy klimat i nastrój do kontemplacji i przeżywania Boskich Tajemnic w relacji człowiek-sacrum.

REFERENCES

- Antonowicz D., *Rozwój form ukraińskiej drewnianej cerkwi*, Prace Ukr. Hist.-Fil. Tow. w Pradze, t.I, 1926.
- Brykowski R., *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, TONZ Warszawa 1995.
- Brykowski R., *Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, nas Słowacji i Rusi Zakarpackiej*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- Buxton D., *The wooden churches of Eastern Europe an introductory survey*, Cambridge 1981.
- Dragan M., *Ukrainsky derevjani cerkvy*, Lviv 1937.
- Drohobycz: stare cerkwie; Drewniane: cerkiew św. Jura. www.nieznaukraina.pl/1834/drohobycz-drewniana-cerkiew-jura. (Accessed: 09-08-2022).
- Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewna w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907.
- Ivanusiv O.W., *Church in ruins*, wyd. st. Sophia, Kanada 1987.
- Janusz B. *Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa*, Warszawa 1912.

- Janusz B., *Cerkwie drewniane w Galicyi*, „*Więś Ilustrowana*”, zes. 8/1913.
- Kowaczowiczowa-Puszkarowa B., *Dereviany cerkvi schidnieho obradu na Słowvacczinie*, Zesz. Nauk. Muzeum Kult. Ukrainkiej nr 5, Svidnik 1971.
- Kryciński S., *Cerkwie w Bieszczadach*, Warszawa 1991.
- Kurek J., *Architektura drewniana w badaniach Tadeusza Obmińskiego*, /w:/ *Przetrzeń i Forma* 36/2018.
- Kurek J., *Drewniane cerkwie polsko-ukraińskiego pogranicza*, /w:/ *Przestrzeń i Forma* 50/2022.
- Kurek J., *Drewniane cerkwie ziemi przemyskiej*, Kraków 1994.
- Kurek J., *Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyni Kościoła Wschodniego (...)*, Monografia nr 217, Politechnika Krakowska, 1997.
- Kurek J., *Wpływ unii brzeskiej na architekturę drewnianych cerkwi w diecezji przemyskiej*, (w:) *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, Uniwersytet Jagielloński – fundacja św. Włodzimierza, t. V-VI, wyd. „Szwajpolt Fioł”, Kraków 1997.
- Logwyn G., *Ukraińskie iskustwo X-XVIII st.*, Moskwa 1963.
- Mohytcz I., *Tradycja ta zapożyczenia u cerkwinij architekturi zachidnowo regionu Ukrainy*, /w:/ *Drewniana architektura sakralna w Polsce i na Ukrainie*, TPN Przemysł 2001.
- Mokłowski K., *Sztuka ludowa w Polsce*, Lwów 1903.
- Molè W., *Sztuka Słowian południowych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962.
- Obmiński T., *O cerkwiach drewnianych w Galicyi*, Spraw. Kom. Hist. Sztuki t. IX, Kraków 1914.
- Patriarch Dimitrij, *Cerkovne budivnictvo Ukraini*, redakcja J. Kryworuczko, Lwiv 1998.
- Sałaciak A., *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Burchard Edition, Warszawa 1993.
- Siczynskij W., *Drewniane dzwonnice i cerkwie Halickiej Ukrainy z XVI-XIX stulecia*, Lwów 1925.
- Slobodian V., *Churches of Ukraine Peremysl' Eparchy*, L'viv 1998.
- Slobodian V., *Katalog isnujuszczich dwerevjanych cerkov Ukraini i ukraińskich etnicznych zemjel*, /w:/ *Wisnik - Ukrzachidprojektrestavracia* 4/1996, Lwiv.
- Slobodian V., *Szedevery ukraińskiej sakralnoj derevjanoj architekturi*, /w:/ *Wisnik - Ukrzachidprojektrestavracia* 4/1996, Lwiv.
- Sokołowski M., *Sztuka cerkiewna na Rusi i Bukowinie*, Kwartalnik Historyczny, t.3, Lwów 1889.
- Spis drewnianych cerkwi woj. przemyskiego*, Przemysł 1984.
- Spiss T., *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*, Lwów 1912.
- Strzałko F., *Drewniane kościoły a cerkwie w Polsce i krajach ościennych. Uwagi porównawcze*, (w:) *Studia do dziejów drewnianej architektury sakralnej*, PTN na Obczyźnie, Londyn 1989.
- Sułyk R., *Perlini derevjanoj architekturi bojkowszczini* – z albumiv M. Dragana, Lwiv 1995.
- Sułyk R., *Dereviane cerkovne budivnictvo na Ukraini*, /w:/ *Wisnik - Ukrzachidprojektrestavracia* 4/1996, Lwiv.
- Taras J., *Aspekti genezi, tipologii sporud dla dzwoniv ta ich rozmieszczenija na cerkovnomu podvirij*, /w:/ *Narodoznawczy Zoziti* 2'2000, Lwiv.
- Tur J., *Architektura cerkiewna*, (w:) *Łemkowie – kultura-sztuka-język*, wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa-Kraków 1987.
- Witkowski, *Wierbiąż Niżny – huculska (?) cerkiew na Liście UNESCO*, /w:/ *Ochrona Zabytków*, 2014.
- Zaloziecky V.R., *Gotische und barocke Holzkirchen in der Karpathen Landern*, Wien 1926.
- Żukowski J., *Huculsczyzna – przyczynki do badań nad budownictwem ludowym*, Warszawa 1935.

AUTHOR'S NOTE

For several decades, the author has been teaching construction, materials science and building physics at the faculties of architecture, author is interested in historical and contemporary wooden and brick architecture. He also publishes analyzes and opinions on the quality of forms in contemporary architecture. He was the editor-in-chief of the nationwide archivolta quarterly and co-editor of the monthly nasza politechnika in krakow. Chairman of the wooden architecture section of the polish academy of sciences in krakow.

O AUTORZE

Autor od kilkudziesięciu lat realizuje dydaktykę budownictwo, materiałoznawstwo i fizykę budowli na wydziałach architektury, zajmuje się także historyczną i współczesną architekturą drewnianą oraz murowaną. Publikuje także analizy i opinie nt. jakości form w architekturze współczesnej. Był redaktorem naczelnym ogólnopolskiego kwartalnika ARCHIVOLTA oraz współredaktorem miesięcznika Nasza Politechnika w Krakowie. Przewodniczący sekcji Architektury Drewnianej oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Contact | Kontakt: pakurek@cyf-kr.edu.pl